

ХАРКІВСЬКИЙ ВІЙСЬКОВИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Д З Ь О Б А Н Ь Олександр Петрович

УДК 316.614 – 057.36

**СОЦІАЛІЗАЦІЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ В УМОВАХ
ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА
(СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ)**

09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

АВТОРЕФЕРАТ

**дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук**

Харків – 2000

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі філософії Харківського військового університету,
Міністерство оборони України.

Науковий керівник:

доктор філософських наук, доцент
Даніл'ян Олег Геннадійович,
Харківський військовий університет,
професор кафедри філософії.

Офіційні опоненти:

доктор філософських наук, професор
Кривуля Олександр Михайлович,
Харківський університет внутрішніх справ МВС України,
професор кафедри філософії та політології;

кандидат філософських наук, професор
Рибалка Веніамін Кузьмич,
Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С.Сковороди,
професор кафедри філософії.

Провідна установа:

Інститут філософії ім. Г.С.Сковороди НАН України,
відділ соціальної філософії (м. Київ).

Захист відбудеться “ ” листопада 2000 року о годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.702.05 при Харківському військовому університеті за адресою:

61043, м. Харків, вул. Динамівська, 6, ауд. Д-606.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Харківського військового університету за адресою: 61043, м. Харків, майдан Свободи, 6.

Автореферат розісланий “ ” жовтня 2000 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат філософських наук, професор

Мануйлов Є.М.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Сучасний етап розвитку українського суспільства пов'язаний з переорієнтацією на ринкові принципи і механізми в організації економічного виробництва, трансформаціями в системі політичного управління і державної влади, які базуються на відмові від моноідеологізації, проголошенням пріоритетності демократичних прав і свобод, примату загальнолюдських цінностей. Суттєві зміни у воєнній політиці України, які зумовили необхідність реформування її Збройних сил, численні проблеми, детерміновані сучасним станом українського суспільства, висувають ряд нових завдань у сфері військово-соціальних досліджень. Така ситуація висуває чимало наукових, зокрема і соціально-філософських проблем, що зумовлює актуальність дослідження. У зв'язку з цим, актуальність теми визначається наступними підставами.

По-перше, потребами соціальної практики, які диктують необхідність формування нового соціального типу особи, особистості, який відповідає вимогам сучасних реальностей, що в свою чергу зумовлює потребу в концептуальному, загальнотеоретичному осмисленні цього процесу;

по-друге, необхідністю соціально-філософського осмислення феномена соціалізації, визначення суті і змісту процесу соціального розвитку індивіда, виявлення основних механізмів взаємодії суспільства та індивіда на підставі вже наявних доробок у дослідженні окремих аспектів процесу соціалізації;

по-третє, важливістю уясування змісту і особливостей процесу соціалізації в умовах військової служби, визначення місця і ролі військової служби в загальному контексті соціального розвитку індивіда. Військова діяльність, яка є специфічною соціальною сферою, пред'являє особливі вимоги до якісних характеристик особи. Сучасні тенденції суспільного розвитку, стан і хід розбудови і реформування Збройних сил України, деформація системи виховної роботи з особовим складом актуалізують звернення до проблем соціалізації військовослужбовця;

по-четверте, необхідністю забезпечення військових кадрів, органів військового управління науковими знаннями про суть, суперечливий характер взаємозв'язку об'єктивних умов і суб'єктивних факторів у процесі соціалізації військовослужбовця, особливості його функціонування в умовах системної кризи українського суспільства. Вирішення цього завдання сприятиме розробці пріоритетних напрямків удосконалення процесу соціалізації під час служби у Збройних силах, його оптимізації в умовах трансформації українського суспільства;

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Вибраний напрямок дослідження пов'язаний із завданнями науково-дослідних робіт (НДР) "Інтеграція" та "Гуманізація-2", що здійснюються кафедрою філософії Харківського військового університету за завданням Міністерства оборони України. Результати дослідження відображені в звітах про НДР. Проблеми, що розглядаються в дисертації, тісно пов'язані з реалізацією положень Воєнної доктрини України та Державної програми будівництва і розвитку Збройних сил України до 2005 року.

Ступінь наукової розробки проблеми.

Проблемам і особливостям процесу соціалізації присвячено чимало праць – починаючи від класиків античної філософії до сучасних наукових розробок.

Проблема особи, особистості, індивіда притягує значну увагу як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників у різноманітних галузях соціального знання – філософії, соціології, психології, педагогіки, культурології, політології. Враховуючи це, представляється можливим виділити декілька груп праць, які відповідають певній структурі потреб дисертаційного дослідження.

Перша група представлена працями в галузі вивчення загальнотеоретичних аспектів особи, особистості, її суті, проблем формування і розвитку. Ці питання розроблені в працях Г.М.Андреєвої, І.В.Бестужева-Лади, Л.М.Буєвої, І.С.Кона, Н.П.Осипової, Б.Д.Паригіна, Л.В.Сохань, В.І.Толстих, В.А.Ядова та інших.

Друга група – праці Б.Г.Ананьєва, М.Вебера, Е.Еріксона, В.В.Москаленко, П.Сорокіна, З.Фрейда, В.І.Щегорцева та інших дослідників, в яких розглянуті проблеми власне соціального становлення і розвитку індивіда, тобто його соціалізації. У цих працях у цілому досліджені теоретико-методологічне підґрунтя теорії соціалізації, її категоріально-понятійний апарат. Перш за все вони були розроблені в західній, передусім соціологічній науковій традиції.

Третя група представлена працями в галузі військово-соціальних досліджень проблем особи військовослужбовця, її формування та розвитку. В працях військових вчених, таких як В.І.Гидиринський, В.С.Горбунов, Б.І.Каверін, В.М.Ковальов, Є.М.Мануйлов, М.Д.Табунов та інших, розроблені основні теоретико-методологічні положення, які складають основу цілісної концепції особи військовослужбовця, розглянуті питання її типології, суті і зміст процесу її становлення, особливості духовного світу і проблеми системного формування. В ряді досліджень обґрунтовані специфіка, фактори, що зумовлюють характер процесу становлення окремих категорій військовослужбовців (праці О.І.Грінкевича, О.Г.Даніл'яна, Л.М.Дорогової, В.І.Єгорова, та ін.).

Четверту групу складають дослідження, безпосередньо присвячені розгляду проблем соціалізації в процесі військової служби. Як правило, це нечисленні праці останнього десятиріччя. У своїй більшості вони мають соціологічну, а також політологічну спрямованість, що визначає їх предметну сферу дослідження розглядом впливу окремих соціальних інститутів на процес соціалізації військовослужбовця, соціалізації різних категорій особового складу, окремих напрямків, компонентів даного процесу: соціалізація курсантів, звільнених у запас, призовників, політична соціалізація та інших аспектів (праці Е.А.Афоніна, В.П.Вахмістрова, О.М.Гавриленка, І.Г.Ковальова, О.Ю.Панфілова та інших). Практично вони є лише першими кроками на шляху системного вивчення і формування цілісної теорії соціалізації військовослужбовця. Крім того, значна частина цих авторів – представники російської наукової думки, у працях яких розробляються проблеми соціалізації стосовно

збройних сил Російської Федерації. Соціально-філософські ж осмислення і аналіз специфіки даного процесу в умовах функціонування Збройних сил України практично відсутні. Разом з тим, фактично відсутні соціально-філософські праці з даної проблематики, які б дозволили узагальнити доробки в інших галузях військово-соціального знання.

Таким чином, актуальність проблеми, її недостатня наукова розробленість, практична соціальна значущість і зумовили вибір теми дослідження.

Мета і задачі дослідження. Метою дослідження є здійснення соціально-філософського аналізу суті і змісту соціалізації, значення військової служби в цьому процесі, особливостей і характеру її впливу на соціалізацію індивіда в сучасних умовах, розробки на його підставі теоретичних і практичних рекомендацій з метою удосконалення функціонування і управління соціальним розвитком військовослужбовця.

Реалізація поставленої мети зумовила необхідність послідовного вирішення наступних дослідницьких завдань:

–здійснити дослідження соціалізації як сфери соціально-філософського аналізу, виявити її суть, зміст і специфіку, місце і роль у соціальному розвитку індивіда;

–визначити особливості служби в Збройних силах як фактора соціалізації військовослужбовця, їх специфіки в умовах системної кризи українського суспільства;

–охарактеризувати об'єктивні умови і суб'єктивні фактори, суперечності і тенденції, що детермінують процес соціалізації військовослужбовця;

–визначити основні напрямки, ефективні форми, засоби і методи організаційної, методичної, виховної діяльності з метою оптимізації процесу соціалізації військовослужбовця в сучасних умовах.

Об'єктом дослідження є соціалізація як процес і результат інтеграції індивіда в суспільство, необхідна умова соціального відтворення суспільства.

Предмет дослідження – специфіка і характер соціалізації військовослужбовця в умовах трансформації українського суспільства.

Теоретико-методологічну основу дослідження склали концептуальні положення соціальної філософії про діяльнісну суть людини, її становлення в процесі і на підставі опредметнення і розпредметнення її суттєвих сил, про нерозривну єдність діяльності, свідомості і поведінки індивіда, про суть і зміст соціальних процесів, базисних принципів історичності, наукової об'єктивності тощо. Наукове дослідження проблем соціалізації військовослужбовця в умовах трансформації українського суспільства проводилось на підставі комплексного системного аналізу цих явищ, визнання їх діалектичної єдності, розгляду як закономірних процесів з урахуванням досягнень як вітчизняної, так і зарубіжної філософської, соціологічної, психологічної, педагогічної, культурологічної думки. При цьому визначальним став соціально-філософський аналіз у дослідженні, що передбачає розгляд соціалізації як багаторівневого явища суспільного життя, виявлення суті, змісту, особливостей

розвитку і функціонування процесу соціального розвитку індивіда, особливостей його протікання в умовах військової служби. В дослідженні знайшли застосування структурно-функціональний, соціально-типологічний, діяльнісний підходи до дослідження соціальних явищ, використаний ряд загальнонаукових методів (аналіз, синтез, системний метод та ін.).

Емпіричну базу дослідження склали: результати і висновки військово-соціологічного дослідження, проведеного автором у 1997–2000 рр. у ряді військових частин і навчальних закладів Збройних сил України¹; матеріали оброблених комплексних соціологічних досліджень Українського науково-дослідного інституту проблем молоді; матеріали Державного Комітету статистики України; результати соціологічних досліджень, проведених військовими дослідниками, а також результати вивчення соціально-політичної, економічної, воєнно-політичної, морально-психологічної ситуації в суспільстві, Збройних силах України на підставі контент-аналізу матеріалів періодичної преси.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в тому, що автором здійснений системний соціально-філософський аналіз соціалізації військовослужбовця в умовах трансформації українського суспільства, в основу якого були покладені нові концептуальні уявлення про суть особи сучасного типу і про форми її взаємодії із суспільством перехідного типу. На підставі такої пізнавальної бази була виявлена специфіка, тенденції, суперечності соціалізації в процесі військової служби, а також визначені основні напрямки її оптимізації.

В роботі висунуто ряд положень, які конкретизують наукову новизну:

– удосконалена соціально-філософська рефлексія суті і змісту соціалізації в сучасних умовах, що полягає в розумінні соціалізації як процесу входження особи в систему суспільних відносин, результату розвитку особи як універсального суб'єкта діяльності шляхом його багаторівневої взаємодії з суспільством на підставі формування соціально-типових якостей, які виступають внутрішніми регулятивами свідомості, поведінки і діяльності;

– визначена соціалізація військовослужбовця як процес взаємодії індивіда і військово-соціального середовища, що здійснюється в ході усвідомлення, реалізації суспільного інтересу щодо забезпечення воєнної безпеки держави і спрямованого на формування особистісного компонента системи військової діяльності;

– визначені специфічні властивості, риси, якості, які формуються, розвиваються в структурі особи в процесі соціалізуючого впливу військової служби, найбільш суттєвими з яких є честь, гідність, вірність і відданість народу України, професіоналізм, готовність прийти на допомогу тощо;

– виявлені і проаналізовані суперечності і тенденції, що характеризують процес

¹ Щодо програми соціологічного дослідження, її реалізації та висновків див.: Соціалізація особистості військовослужбовця в умовах трансформації українського суспільства: Звіт про НДР (заключний) / Харківський військовий університет. – Інв. № 11454. – Харків, 2000.

соціалізації військовослужбовця, генезис, існування та розв'язання яких пов'язані з поглибленням системної кризи українського суспільства, визначені і обґрунтовані основні напрямки оптимізації даного процесу з метою максимальної реалізації індивідом суспільно-значущих інтересів.

Теоретичне значення одержаних результатів дослідження полягає в аргументації положень і висновків, які розвивають розуміння суті, змісту, механізмів соціалізації, їх місця і значення в соціальному житті суспільства, що трансформується; у визначенні специфіки соціально-філософського визначення суб'єктно-об'єктного дослідження соціалізації, її суттєвих і змістовних аспектів; у виділенні характеру і особливостей соціалізації в умовах військово-соціального середовища, дослідженні його основних суперечностей і тенденцій.

Практичне значення одержаних результатів полягає в рекомендаціях, які спрямовані на оптимізацію процесу соціалізації військовослужбовця, спроможного до ефективної реалізації свого функціонального призначення захисника України. Їх реалізація сприятиме підвищенню рівня теоретичної і методологічної підготовки кадрового складу військової організації в системі військових освітніх установ, удосконаленню військового, духовного виховання особового складу, формуванню позитивних основ ціннісних орієнтацій армійської молоді.

Особистий внесок здобувача полягає в обґрунтуванні і аналізі процесу соціалізації військовослужбовця в умовах трансформації українського суспільства, а також у виборі і застосуванні методик конкретно-соціологічних досліджень, здійснених особисто і за його безпосередньою участю.

Апробація результатів дисертації. Основні положення, результати і висновки дисертаційного дослідження були використані у науково-дослідній роботі “Інтеграція” (1999–2000 рр.), пройшли апробацію в ході обговорення на науково-теоретичних семінарах кафедри філософії Харківського військового університету, кафедри філософії Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого, кафедри соціології і політології Харківського державного політехнічного університету, у виступах на Міжнародній науково-практичній конференції “Освіта і доля нації” (Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С.Сковороди, 1999 р.), Міжнародній науково-методичній конференції “Інженерна освіта на межі століть: традиції, проблеми, перспективи” (Харківський державний політехнічний університет, 2000 р.), Міжнародній науковій конференції “Творча особистість у системі неперервної освіти” (Харківський державний політехнічний університет, 2000 р.), Всеукраїнській науково-методичній конференції “Гуманізація і гуманітаризація вищої технічної освіти” (Харківський державний технічний університет радіоелектроніки, 2000 р.), в процесі проведення занять з філософії з курсантами та слухачами Харківського військового університету. Найважливіші положення і анотації дисертації українською, російською та англійською мовами опубліковані за допомогою мережі Інтернет у телекомунікаціях (*alt. philosophi. debate; relcom. sci. philosophi; humanities.*

philosophi. objectivism).

Структура дисертації. Дисертація складається із вступу, двох розділів, висновків та списку використаних джерел. Обсяг дисертації – 190 сторінок, з них 171 сторінка основного тексту (8,86 авторських аркушів), список використаних джерел містить 249 найменувань. В основному тексті дисертації міститься 23 таблиці.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

Вступ присвячено обґрунтуванню актуальності теми, висвітленню стану проблем, визначенню об'єкта і предмета, мети та завдань дослідження, опису його теоретико-методологічних та емпіричних основ. У вступі також розкриваються наукова новизна дослідження, його теоретична та практична значущість.

У першому розділі **“Методологічні основи соціалізації особи в умовах трансформації українського суспільства”**, який включає в себе три підрозділи, наведена характеристика проблеми дослідження, розкривається взаємозв'язок явищ, що досліджуються. Висвітлюється зміст поняття **“соціалізація”** як методологічної основи для визначення процесу соціалізації військовослужбовця; аналізується сучасний етап трансформації українського суспільства і його вплив на особу. Аналіз підходів до визначення суті проблеми дозволяє удосконалити соціально-філософську рефлексію суті і змісту соціалізації в сучасних умовах і визначити її як процес входження індивіда в систему суспільних відносин, результат розвитку індивіда як універсального суб'єкта діяльності шляхом його багаторівневої взаємодії з суспільством на підставі формування соціально-типових якостей, які виступають внутрішніми регулятивами свідомості, поведінки і діяльності. Обґрунтовується, що соціалізація включає засвоєння соціальних норм, цінностей, форм спілкування, оволодіння формами практичної та духовної діяльності, а також засвоєння соціальних ролей, функцій, прав, обов'язків та перетворення індивіда з об'єкта системи соціальних відносин в їх активного суб'єкта, здатного вносити нові елементи в систему матеріального та духовного життя суспільства.

Вплив суспільства на індивіда відбувається через соціальні групи, спільності, які є своєрідною ланкою між суспільством та індивідами, що пов'язує їх і опосередковує. Однак, відносини в групі не є прямою проекцією суспільних відносин. Вони виробляють свої специфічні форми взаємодії і норми спілкування. Деякі групи стають середовищем, що ізолює особу від домінуючих тенденцій суспільного розвитку, пропонуючи їм свої, як позитивні, так і негативні норми поведінки та цінності.

У зв'язку з цим, з соціально-філософської точки зору визначені і проаналізовані загальні особливості української державної моделі на сучасному етапі трансформації суспільства, які найсуттєвіше впливають як на сучасні соціальні утворення, так і на особу і її соціалізацію. Приведений в дисертації аналіз свідчить, що Україна як посттоталітарна держава опинилась перед фактом багатьох гострих соціальних суперечностей. Зниження життєвого рівня населення, криміналізація суспільства,

виникнення численних соціальних збочень і патологій – усе це значно загострює і без того напружену ситуацію, породжує найбільш невдалі варіанти розвитку подій. Внаслідок цього в сучасних умовах української дійсності соціальні норми, цінності, зразки поведінки починають орієнтуватися на принципово іншу систему відліку. В таких умовах більшість суб'єктів суспільства не в змозі або не бажає сприймати ці нові цінності, норми, зразки і поповнює верстви маргіналів.

Соціально-філософський аналіз становлення суспільних відносин на фоні деформації суспільної й індивідуальної свідомості надав можливості констатувати, що загальне напруження і депресія, які спостерігаються в сучасному українському суспільстві, переносяться на відносини і сприйняття індивідами дійсності, у тому числі, впливають на формування життєвих стратегій молоді, оскільки молоде покоління залишається здебільшого без надійних соціальних орієнтирів, які мали попередні покоління. Зруйнування традиційних форм включення індивідів у соціокультурні відносини, з одного боку, підвищує особисту відповідальність за власну долю, поставивши перед необхідністю вибору, з іншого – виявляє неготовність більшості людей включитись у нові соціальні відносини.

У світлі наведеного вище значна увага приділяється особливостям перебігу основних етапів соціалізації в сучасних умовах трансформації українського суспільства, що надало можливості констатувати у тексті дисертації наступне.

По-перше: реалії суспільного розвитку, його тенденції та динамізм вимагають з урахуванням і на підставі наявних досягнень різних наук формування узагальненої соціально-філософської концепції соціалізації, як методологічної основи подальших досліджень процесів соціального становлення людини.

По-друге, соціально-філософський аспект визначення соціалізації зумовлює виявлення багаторівневості суб'єктно-об'єктних і суб'єктно-суб'єктних напрямків взаємодії суспільства та індивіда; визначення співвідношення об'єктивних і суб'єктивних детермінацій у соціальному процесі.

По-третє, соціалізація є способом взаємозв'язку людини і суспільства, процесом соціального розвитку в індивіді родових суттєвих сил людини, а також відтворення конкретно-історичного способу суспільного життя.

По-четверте, особливості застосування засобів і способів соціалізаційного впливу на індивіда визначаються специфікою соціальної організації суспільства, що знаходять відображення в типі особи, який визначається як домінуючий.

По-п'яте, Україна як посттоталітарна держава опинилась перед фактом багатьох гострих соціальних суперечностей, конфліктів, що закономірно супроводжують цей процес. Виникнення численних соціальних патологій значно загострює ситуацію, може породити найбільш невдалі варіанти розвитку подій.

У другому розділі **“Особливості соціалізації військовослужбовця в умовах суспільних трансформацій”**, що включає в себе чотири підрозділи, розкривається специфіка соціалізації особи в процесі військової служби, аналізуються тенденції,

суперечності та деякі закономірності процесу соціалізації військовослужбовця в суспільстві, що трансформується.

На підставі попереднього висвітлення методологічних основ соціалізації, соціалізація військовослужбовця може бути визначена як процес взаємодії індивіда і військово-соціального середовища, що здійснюється в ході усвідомлення, реалізації суспільного інтересу щодо забезпечення воєнної безпеки держави і спрямованого на формування особистісного компоненту системи військової діяльності. Під особистісним компонентом розуміється концентрований вираз світогляду морально-психологічних і духовних якостей, потреб та інтересів військовослужбовця, що реалізуються під час військової діяльності, мотивованих інтересами захисту держави та спрямованих на виконання військового обов'язку. При цьому військовослужбовець розглядається як особа певного соціально-професійного типу, яка має сукупність властивостей, що виражає належність індивіда до військово-професійної соціальної групи і на формування якого, перш за все, і спрямований процес соціалізації в умовах Збройних сил.

На підставі аналізу проблеми відзначається, що процес соціалізації військовослужбовця не обмежується рамками військового середовища. Воїн глибоко та органічно включений у систему суспільних відносин. Його особа розглядається як особистість, що функціонує в системі відносин та діяльності всього суспільства, хоча ця діяльність має і суто специфічні риси. Такий підхід детермінується тим, що Збройні сили як інститут політичної системи держави діалектично взаємопов'язані з матеріальним та духовним життям суспільства, яке, в свою чергу, зумовлює їх соціальний характер, склад та функції. В роботі підкреслюється, що Збройні сили обов'язково повинні виступати гарантом захисту цілісності держави, в чому і полягає суспільна значимість армії, особливо в умовах перехідного суспільства. А в умовах внутрішньої нестабільності Збройні сили (поряд з іншими державними силовими структурами) мають виступати як сила, що захищає конституційні органи влади, зберігає баланс між груповими, національними та загальнолюдськими цінностями й інтересами. Отже, соціалізація військовослужбовця не може розглядатись лише в межах військового аспекту. Військовослужбовець є особою взагалі (загальне), особою громадянина (особливе) та особою військовослужбовця зокрема (одиничне).

В дисертації обгрунтовується, що незалежно від соціально-політичної спрямованості, етнонаціональних і релігійних пріоритетів військовослужбовцю повинна бути властива сукупність рис, якостей, які дозволяють йому успішно виконувати свої службово-професійні обов'язки, сприяючи тим самим реалізації функціонального призначення Збройних сил у цілому. Разом з тим, в умовах системної кризи піддається деформації рівень загальносоціальних якостей завдяки процесам аномії ціннісно-нормативної орієнтації в суспільстві. Як правило, це негативно відображається і на рівні військово-професійних якостей військовослужбовця. В контексті цього автором доводиться, що функціонування Збройних сил стосовно

соціалізації носить одночасно риси первинного і вторинного характеру. Поряд з цим йому притаманні внутрішня диференційованість, обумовлена широким спектром службово-посадових і військово-професійних відносин, статусів, високий рівень значущості знаково-символьних, традиційно-ритуальних форм, а також переважно авторитарні, адміністративно-командні засоби і методи впливу на військовослужбовця.

Бути військовослужбовцем – значить мати певний військово-професійний статус. Разом з тим, по відношенню до індивіда, це лише одна із сторін, що його характеризують. Військовослужбовець одночасно є носієм, як правило, декількох соціальних статусів. Їх наявність і зміст можуть бути варіативними, залежно від належності індивіда до різних соціальних груп, рівня його соціальної активності, вікових, світоглядних та інших особливостей. На підставі аналізу показано, що в процесі військової служби інституційний, військово-професійний і військово-спеціальний статуси для індивіда є основоположними. Тому, оцінка якостей військовослужбовця розглядається в дисертації з позицій, перш за все, їх службово-посадової, професійної відповідності. Отже, соціалізація військовослужбовця розглядається, в першу чергу, як процес формування соціальної суті воїна, оскільки особистісне буття військовослужбовця відбувається на рівні його соціального функціонування, а соціальна детермінація його особи, особистості є її суттєвою характеристикою.

Соціалізація військовослужбовця містить у собі стільки аспектів, що дослідження їх усіх в рамках даної проблеми неможливе. Тому, виходячи із природи і призначення Збройних сил, а також з основних особливостей процесу соціалізації, в дослідженні виділяються ті основні соціально-типові утворення особи воїна, які формуються і розвиваються в її структурі в процесі соціалізуючого впливу військової служби та характеризують її і як повноцінного члена суспільства, і як захисника Батьківщини. Оскільки до Збройних сил приходить практично сформована в багатьох аспектах людина з певними поглядами, переконаннями, ціннісними орієнтаціями, то тут йдеться про її військово-професійне становлення, формування військових рис її соціальності.

Соціальність військовослужбовця розглядається як концентрований вираз його поглядів, якостей, потреб та інтересів, що реалізуються під час військової діяльності. Аналіз свідчить, що основу типових військово-соціальних рис воїна складають військово-професійні якості, які характеризують готовність і здатність військовослужбовця діяти відповідно до призначення Збройних сил і проявляються як у військово-професійній, так і в суспільній діяльності. Результати дослідження дозволили визначити із усієї сукупності таких соціально-типових якостей 15 найбільш значущих у цьому контексті, ступінь сформованості яких виступає критерієм соціалізованості військовослужбовця. Дослідження рівня знань військовослужбовців про визначені соціально-типові якості, рівня переконаності у їх значущості, ступеня їх дотримання у повсякденній життєдіяльності, а також аналіз цих даних в аспекті

сучасного стану українського суспільства надали підстав визначити і проаналізувати суперечності і тенденції, які характеризують процес соціалізації військовослужбовця. Аналіз показує, що аномія, переоцінка цінностей, духовних орієнтирів у суспільстві здійснюють суперечливий вплив на формування особи військовослужбовця, його відношення до виконання своїх обов'язків.

З метою виділення сучасних тенденцій у функціонуванні Збройних сил основна увага в дослідженні зосереджена на суперечностях, зміст, характер і гострота яких опосередковані сучасним станом розвитку українського суспільства, військово-соціальної системи в Україні. Перш за все, мова йде про ту групу суперечностей, формування або загострення яких викликане впливом зовнішніх факторів (по відношенню до Збройних сил): соціально-політичних, соціально-економічних, правових, демографічних, духовних тощо.

Аналіз надає підстав стверджувати, що тенденції сучасного розвитку Збройних сил як соціального інституту мають риси негативного характеру, внаслідок чого військова організація України із гаранта забезпечення національної безпеки поступово може набути тенденцій перетворення в деструктивний елемент соціальної системи. Заходи ж щодо реформування Збройних сил здійснюються без урахування активізації особи в суспільних перетвореннях, що вступає в суперечність з домінуючою ціннісною орієнтацією і внутрішніми настановами індивіда. Отже, соціальний розвиток суспільства і особи на сучасному етапі характеризується домінуванням негативних тенденцій в усіх аспектах життя.

Домінування негативних тенденцій у соціальному розвитку, широкомасштабні кризові явища в усіх сферах життєдіяльності суспільства і, перш за все, в духовній, їх вплив на військову діяльність зумовлюють необхідність оптимізації процесу соціалізації на сучасному етапі суспільних трансформацій. При цьому, оптимізація визначається в дослідженні як процес приведення функціонування Збройних сил у стан забезпечення максимальної ефективності розвитку особи військовослужбовця. Конструктивність оптимізації соціалізації військовослужбовця реалізується в напрямку вдосконалення, покращення функціонування військово-соціальної системи. Її основу складає приведення у відповідність і узгодження потреб та інтересів держави, Збройних сил з інтересами і потребами військовослужбовців, максимальне наближення їх до оптимального співвідношення, тобто такого, коли ступінь гостроти суперечностей між ними дозволить вести мову про ефективне функціонування Збройних сил як соціального інституту. Результати дослідження свідчать, що безпосередня діяльність щодо оптимізації функціонування Збройних сил в контексті соціалізації повинна базуватися на принципах пріоритету гуманістичної спрямованості, системності та комплексності перетворень. Оптимізація процесу соціалізації в умовах Збройних сил розглядається автором як складова всього комплексу проблем загальнодержавного масштабу, включаючи комплекс заходів щодо допризовного виховання, підготовки молоді до служби в Збройних силах України.

У змістовному плані стосовно оптимізації соціалізації в процесі військової служби на підставі попереднього аналізу виділено три основних рівні: загальносоціальний, військово-професійний і особистісний, характер і особливості яких визначають сукупність необхідних способів, засобів, форм. Оптимізаційні заходи щодо кожного з цих рівнів вичленяються у напрямки: а) формування національної свідомості і самосвідомості; б) розповсюдження досвіду ефективного управління військами в процесі навчально-бойової діяльності; в) стимуляція активізації людського чинника; г) заходи щодо зміцнення військової дисципліни; д) розвиток культури, духовності, максимальна реалізація творчого потенціалу особи. В дисертації робиться висновок, що інтегруючим підґрунтям процесу оптимізації може і повинна виступити концепція державно-патріотичної, національно-державницької ідеології забезпечення національної безпеки, суверенітету і незалежності. Армія повинна бути сильною, функціонально спроможною до забезпечення воєнної безпеки держави, але мати громадянську орієнтацію. Особлива роль у цьому процесі відводиться людині, військовослужбовцю і, в результаті, залежить від рівня соціалізованості особи.

ВИСНОВКИ

У висновках дисертації підведено підсумки дослідження, зроблено теоретичні узагальнення, наводяться формулювання вирішення поставленої наукової проблеми, найбільш значущими серед яких є наступні:

1. Соціалізація визначена як процес входження індивіда в систему суспільних відносин, результат розвитку індивіда як універсального суб'єкта діяльності шляхом його багаторівневої взаємодії з суспільством на підставі формування соціально-типових якостей, які виступають внутрішніми регулятивами свідомості, поведінки і діяльності. Соціально-філософський підхід до проблеми соціалізації свідчить, що суть і зміст соціалізації об'єктивується в формі її функцій. Основними з них є: соціально-відтворювальна, соціально-регулятивна, соціально-стабілізуюча, соціально-інтегративна, соціально-пізнавальна, оціночна, комунікативна тощо. Їх реалізація і забезпечує в результаті процес соціалізації як відтворення суспільного життя.

2. Військова служба в сучасних умовах має свою яскраво виражену внутрішню суперечливість, яка зумовлена взаємодією різних об'єктивних і суб'єктивних факторів. До тенденцій прояву даних суперечностей відносяться: падіння престижу і авторитетності військової служби у Збройних силах; низький рівень матеріально-технічного, фінансового забезпечення; деградація інституційної системи цінностей; деформація функціонально зумовленої статусної соціальної структури; зниження якісних показників військовослужбовців; соціальна незахищеність військовослужбовців тощо. Це здійснює суттєвий вплив на процес соціалізації військовослужбовця, стан, зміст і особливості якого в сучасних умовах у сукупності наслідків для особи і військово-соціального середовища набуває *десоціалізаційного*,

дисфункційного характеру. Тим самим, відбувається ускладнення функціонування основних її механізмів: адаптації у військово-соціальному середовищі, понятійно-сислової інтеріоризації її якісного, нормативного, ціннісного поля, рольової і статусної ідентифікації, екстеріоризації особистісних смислів, що вимагає значної інтенсифікації всього функціонування.

3. Соціалізація військовослужбовця є процес взаємодії індивіда і військово-соціального середовища, що здійснюється в ході усвідомлення, реалізації суспільного інтересу щодо забезпечення воєнної безпеки держави і спрямованого на формування особистісного компоненту системи військової діяльності. Співвідношення військовослужбовця і військово-соціального середовища може бути представленим як співвідношення двох цілісностей у формі суб'єктно-об'єктних відносин, як співвідношення їх інтересів, мотивів, цілей. У змістовному аспекті в ньому можна виділити ряд рівнів, які відрізняються мотиваційними характеристиками, ступенем позитивної активності індивіда і, відповідно, формами, засобами, методами впливу, що застосовуються.

4. Критерієм соціалізованості військовослужбовця є певний рівень його готовності до військово-професійної діяльності в конкретних умовах соціального середовища, система соціально і професійно значущих якостей. Ступінь соціалізації військовослужбовця буде відображати рівень соціальної ідентичності і самоідентифікації з соціальною роллю військовослужбовця. Якості, риси особи, що формуються в процесі військової служби, мають певне соціальне значення для наступної життєдіяльності індивіда і, в цілому, носять позитивний характер.

5. В сучасних умовах системної кризи українського суспільства, радикального перетворення усіх сфер його життєдіяльності, в тому числі радикального реформування Збройних сил України, функціонування останніх характеризується різким загостренням суперечностей. У своїй сукупності вони можуть бути класифікованими за різними підставами: станом, спрямованістю, типами, видами, формами. Прояви дії основних соціальних суперечностей у практичній площині сучасного функціонування військово-соціального середовища мають переважно дисгармонійну, деструктивну спрямованість. Наявність, гострота суперечностей, основні тенденції функціонування Збройних сил України як соціального інституту значною мірою опосередковують реальний рівень реалізації їх соціалізаційного потенціалу. Аналіз сучасного стану процесу соціалізації військовослужбовця свідчить про загрозу дисфункційних тенденцій в його характері.

6. Реалізація сучасних можливостей і стану соціалізаційного потенціалу Збройних сил України потребує оптимізації соціалізаційного впливу, приведення функціонування Збройних сил у стан забезпечення максимальної ефективності розвитку особи військовослужбовця. У змістовному плані оптимізація в контексті соціалізації передбачає виділення трьох основних рівнів: загально-соціального, військово-професійного і особистісного. Їх характер, особливості визначають

сукупність необхідних способів, засобів, форм оптимізації. Вихідним рубежем, інтегруючим підґрунтям процесу оптимізації може і повинна виступити концепція державно-патріотичної, національно-державницької ідеології забезпечення національної безпеки, суверенітету і незалежності.

***Основні положення і результати дисертаційного дослідження
відображені в публікаціях:***

1. *Дзьобань О.П.* Діяльність як фактор формування особистості у військовому колективі // Наукові записки Харківського військового університету. Соціальна філософія, педагогіка, психологія – Харків: ХВУ, 1999. – Вип. II. – С. 47-49.

2. *Дзьобань О.П.* До проблеми відносин у військовому колективі // Наукові записки Харківського військового університету. Соціальна філософія, педагогіка, психологія – Харків: ХВУ, 1999. – Вип. III. – С. 82-86.

3. *Дзьобань О.П.* Ціннісні орієнтації як фактор формування особистості у військовому колективі // Наукові записки Харківського військового університету. Соціальна філософія, педагогіка, психологія – Харків: ХВУ, 1999. – Вип. IV. – С. 110-113.

4. *Дзьобань О.П.* Моральні потреби особистості та специфіка їх формування у військовому колективі // Наукові записки Харківського військового університету. Соціальна філософія, педагогіка, психологія – Харків: ХВУ, 1999. – Вип. V. – С. 120-124.

5. *Дзьобань О.П.* Девіантна поведінка в армійських колективах // Філософські перипетії. Вісник Харківського державного університету. – Серія: Філософія – Харків: ХДУ, 1999. – № 437'99. – С. 96-97.

6. *Дзьобань О.П.* Соціально-філософські проблеми формування особистості військовослужбовця // Науковий вісник № 11. Серія “Філософія” – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С.Сковороди, 2000. – Вип. 5. – С. 10-14.

7. *Мануйлов Є.М., Дзьобань О.П.* Концепції соціалізації особистості в західній науковій парадигмі // Наукові записки Харківського військового університету. Соціальна філософія, педагогіка, психологія – Харків: ХВУ, 2000. – Вип. VI. – С. 55-59.

8. *Дзьобань О.П.* Соціально-філософські проблеми національно-патріотичного виховання курсантів вищих військових навчальних закладів // Всеукраїнська науково-методична конференція “Гуманізація і гуманітаризація вищої технічної освіти”. Наукові праці / Харків: Харківський державний технічний університет радіоелектроніки, 2000. – С. 164-165.

9. *Дзьобань О.П.* Специфіка формування особистості у вищому військовому навчальному закладі в умовах трансформації суспільства // Праці Міжнародної науково-методичної конференції “Інженерна освіта на межі століть: традиції,

проблеми, перспективи” . – Харків, Харківський державний політехнічний університет, 2000. – С. 37-39.

10. *Дзьобань О.П.* Політичні проблеми патріотичного виховання як складової формування особистості військовослужбовця // Навчально-виховний процес: методика, досвід, проблеми (Науково-методичний збірник Харківського військового університету). – № 1 (50). – Харків: ХВУ, 2000. – С. 21-25.

11. *Дзьобань О.П.* Моральне виховання і управління моральними процесами у військових колективах // Навчально-виховний процес: методика, досвід, проблеми (Науково-методичний збірник Харківського військового університету). – № 2 (51). – Харків: ХВУ, 2000. – С. 24-28.

12. *Даніл'ян О.Г., Дзьобань О.П., Клочко Є.І., Мануйлов Є.М., Панфілов О.Ю., Скоромний А.І.* Соціалізація особистості військовослужбовця в умовах трансформації українського суспільства: Звіт про НДР (заклучний) / Харківський військовий університет. – Інв. № 11454. – Харків, 2000. – 121 с.

АНОТАЦІЇ

Дзьобань О.П. Соціалізація військовослужбовця в умовах трансформації українського суспільства (соціально-філософський аналіз). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. – Харківський військовий університет, Харків, 2000.

Дисертацію присвячено соціально-філософському аналізу соціалізації військовослужбовця Збройних сил України в умовах трансформації українського суспільства. В дисертації викладена цілісна концепція соціалізації, яка визначена як одночасно і процес, і результат інтеграції індивіда в суспільство на підставі формування його соціально-типових якостей шляхом взаємодії із соціальним середовищем і саморегуляції. Досліджуються методологічні проблеми та головні закономірності взаємодії індивіда і Збройних сил в процесі його інтеграції в суспільство. Розкриті суть, зміст і особливості соціалізації індивіда у військовому середовищі на підставі аналізу даної проблеми і сучасного етапу трансформації українського суспільства. Визначені тенденції і суперечності процесу соціалізації в сучасних умовах і запропоновані шляхи оптимізації процесу соціалізації військовослужбовця в умовах трансформації українського суспільства.

Ключові слова: соціалізація, особа, військовослужбовець, Збройні сили, суспільні трансформації, оптимізація.

Дзєбань А.П. Социализация военнослужащего в условиях трансформации украинского общества (социально-философский анализ). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.03 – социальная философия и философия истории. - Харьковский военный университет, Харьков, 2000.

Диссертация посвящена социально-философскому анализу социализации военнослужащего Вооруженных сил Украины в условиях трансформации украинского общества. В диссертации изложена целостная концепция социализации, которая определена как одновременно и процесс, и результат интеграции индивида в общество на основе формирования его социально-типичных качеств путем взаимодействия с социальной средой и саморегуляции. Исследуются методологические проблемы и главные закономерности взаимодействия индивида и Вооруженных сил в процессе его интеграции в общество. Раскрыты сущность, содержание и особенности социализации индивида в воинской среде на основе анализа данной проблемы и современного этапа трансформации украинского общества. Определены тенденции и противоречия процесса социализации в современных условиях и предложены пути оптимизации процесса социализации военнослужащего в условиях трансформации украинского общества.

Ключевые слова: социализация, личность, военнослужащий, Вооруженные силы, общественные трансформации, оптимизация.

Dzeban A.P. Socialization of serviceman in conditions of transformation of the Ukrainian society (social-philosophical analysis). – Manuscript.

Thesis for the degree of the candidate of philosophical sciences on speciality 09.00.03 – social philosophy and philosophy of history. – Kharkov military university, Kharkov, 2000.

The thesis has been dedicated to the social-philosophical analysis of a socialization of person of the Ukrainian serviceman in conditions of transformation of the Ukrainian society. Socialization has been determined simultaneously both process and outcome of integration of individual in society on the basis of forming its social - representative qualities by interplay with social medium and selfregulation. It has been demonstrated on the basis of the social - philosophical analysis of given process that the influence of society on a person descends by means of social groups, which are a peculiar link between society and individuals. Some social groups are becoming a medium, which isolates a person from the predominant tendencies of public development, imposing or tendering them own both positive and negative standards of behaviour and vital values. In this context, from the point of view of the social- philosophical analysis of given problem, the general features of the Ukrainian state model at the present stage of transformations of society have been determined, which most essentially influence on a person and features of its socialization.

The conducted analysis of a becoming of public relations, that descends on a background of deformation of public and individual consciousness, testifies that general stress and depression, in the modern Ukrainian society are transferred on individual perception of actuality and influence on a formation of vital policies, specially of youth, since the young generation in the majority remains without reliable social reference points that the previous generations had. It has been shown that the destruction of the conventional forms of actuation of individuals in the socio-cultural relations, on the one hand, increases personal responsibility for own destiny, having put before necessity of selection, and on the other hand - reveals unreadiness of most people to be actuated in new public relations. It is

underlined that the Ukrainian version of transition to market economy has called essential changes of a social status of all groups of population, specially of youth, that is specially critical for normal operation of armed forces.

In the thesis the methodological problems of interplay with individual and armed forces are considered during the integration of individual in society. The nature, contents and features of socialization of individual in military medium are uncovered on the basis of the analysis of given problem and modern stage of transformation of the Ukrainian society. The socialization of serviceman's person has been determined in the thesis as process of interplay with individual and social medium, that is implemented during realization, implementation of public concern in the ensuring of military safety of the state and is directed on the forming of a personal component of a system of military activity.

The personal component in the thesis is considered as concentrated expression of world outlook views, moral-psychological and spiritual qualities, needs and concerns of serviceman, that are realized during military activity, are motivated by concerns of protection of the state and are directed on the fulfilment of soldier's duty. Moreover the person of serviceman is considered as definite social-professional type, as combination of properties, that expresses a belonging of individual to professional group, and on the forming of this type, first of all, the process of socialization in conditions of armed forces has been directed.

It has been concluded on the basis of the analysis that irrespective of a social-political directivity, national and religious priorities the serviceman should have a combination of qualities, features, which allow to execute his professional responsibilities successfully, providing realization of functional predestination of armed forces as a whole. At the same time, in conditions of global crisis the level of personal qualities owing to processes of destruction of normative orientation in society yields to deformations. As a rule, it tells negatively on a level of professional qualities of the serviceman, aggravates and sharpens inconsistencies of military service and relations with individual and social medium.

The tendencies and inconsistencies of process of socialization in modern conditions and paths of optimization of socialization of serviceman in conditions of transformation of the Ukrainian society have been determined.

Moreover, the optimization is determined as a process of bringing of functioning of armed forces into condition of maintenance of maximum efficiency of a development of serviceman's person. It has been shown that the constructibility of optimization of process of socialization of serviceman is realised in a direction of advancing, improvement of functioning of a social system. Its basis is made by bringing needs and concerns of the state, armed forces in conformity and coordination with concerns and needs of servicemen, maximum approaching them to an optimum ratio, when the degree of a sharpness of inconsistencies between them allows to talk about constructive operation of armed forces as social institute. In the pithy plan as to optimization of socialization during military service on the basis of conducted analysis three basic planes have been marked: general-social, military-professional and personal, the nature and the features of which determine the

aggregate of indispensable ways, means, forms.

Keywords: socialization, person, serviceman, armed forces, public transformations, optimization.

Відповідальний за випуск
доктор філософський наук, доцент
Даніл'ян Олег Геннадійович